

Математична криптологія

Модульна арифметика.
Обернений елемент в кільці лишків.

Конгруенції та їх властивості.

$x \equiv y \pmod{n}$, якщо цілі x та y при діленні на натуральне n дають однакову остачу: $x \bmod n = y \bmod n$. Такі числа називають *конгруентними* або рівними за модулем n . Відношення між x та y називають конгруенцією або порівнянням.

Твердження

Наступні три умови еквівалентні:

- 1) $x \equiv y \pmod{n}$;
- 2) $x = y + kn$ для деякого цілого k ;
- 3) $n \mid (x-y)$

Властивості конгруенцій

- 1) Відношення еквівалентності:
 - a) $x \equiv y \pmod{n}$ (*рефлексивність*);
 - b) якщо $x \equiv y \pmod{n}$, то $y \equiv x \pmod{n}$ (*симетричність*);
 - c) якщо $x \equiv y \pmod{n}$ і $y \equiv z \pmod{n}$, то $x \equiv z \pmod{n}$ (*транзитивність*);
- 2) Конгруенції можна почленно додавати: якщо $x_1 \equiv y_1 \pmod{n}$ і $x_2 \equiv y_2 \pmod{n}$ тоді $x_1 + x_2 \equiv y_1 + y_2 \pmod{n}$.
Зокерма, до обох частин можна додавати одне й те ж число.
- 3) Конгруенції можна почленно перемножувати: якщо $x_1 \equiv y_1 \pmod{n}$ і $x_2 \equiv y_2 \pmod{n}$ тоді $x_1 x_2 \equiv y_1 y_2 \pmod{n}$.
Зокерма, обидві частини можна домножувати на одне й те ж число.
- 4) Обидві частини конгруенції можна скорочувати на їх спільний дільник, якщо він взаємно простий з модулем: якщо $d \mid x$, $d \mid y$ та НСД $(d, n) = 1$, то $x \equiv y \pmod{n}$ впливає $x/d \equiv y/d \pmod{n}$.
- 5) Обидві частини конгруенції і модуль можна скорочувати на їхній спільний дільник: якщо $d \mid x$, $d \mid y$ та $d \mid n$, то з $x \equiv y \pmod{n}$ впливає $x/d \equiv y/d \pmod{n/d}$.

Конгруенції та їх властивості

6) Якщо $m \mid n$, то з $x \equiv y \pmod{n}$ випливає $x \equiv y \pmod{m}$;

7) Для p і q простих, $x \equiv y \pmod{pq}$ тоді і лише тоді, коли одночасно $x \equiv y \pmod{p}$ і $x \equiv y \pmod{q}$.

Приклад. За допомогою конгруенцій показати що число 73524 ділиться на 11.

$$10 \equiv -1 \pmod{11} \quad | 2$$

$$100 \equiv 1 \pmod{11} \quad | 5$$

$$1000 \equiv -1 \pmod{11} \quad | 3$$

$$10000 \equiv 1 \pmod{11} \quad | 7$$

$$73520 \equiv 7 \pmod{11} \quad | +4$$

$$73524 \equiv 11 \pmod{11}$$

$$73524 \equiv 0 \pmod{11}$$

Вправа. За допомогою конгруенцій довести що число ділиться на 9 тоді і тільки тоді, коли на 9 ділиться сума цифр його десяткового запису.

Кільця.

Кільцем називається множина R з двома заданими на ній операціями додавання та множення, яка має такі властивості:

- 1) Відносно додавання R утворює абелеву групу;
- 2) Операція множення асоціативна;
- 3) Множення дистрибутивне за додаванням, що означає виконання рівностей:

$$(x+y)z=xz+yz, z(x+y)=zx+zy \text{ для всіх } x, y, z \in R$$

Якщо окрім того операція множення комутативна, то кільце називається комутативним. R називається кільцем з одиницею, якщо в ньому є нейтральний елемент відносно множення. Прикладом комутативного кільця з одиницею є множина Z цілих чисел.

Елемент $x \in R$ кільця з одиницею називається оборотнім справа [зліва], якщо $x x' = 1$ [$x' x = 1$] для деякого $x' \in R$. Кажуть, що елемент x' є правим [лівим] оберненим до x . Елемент x називається оборотнім або дільником одиниці, якщо він оборотній і зліва, і справа. Кожен оборотній елемент має єдиний лівий і єдиний правий обернені елементи, які рівні між собою. Цей єдиний елемент називається оберненим до x і позначається через x^{-1} . Для оборотних елементів x і y неважко перевірити рівність $(x \cdot y)^{-1} = y^{-1} x^{-1}$. Звідси випливає, що множина всіх оборотних елементів кільця з одиницею R утворює групу, яка називається мультиплікативною групою кільця R і позначається через R^* . Наприклад, $Z^* = \{1, -1\}$. Зрозуміло, що мультиплікативна група комутативного кільця сама є комутативною.

Кільце лишків

Для натурального n через Z_n позначаємо множину $\{0, 1, \dots, n-1\}$, наділену операціями додавання та множення за модулем n :

- 1) $(x+y) \bmod n$;
- 2) $(xy) \bmod n$

Відносно цих операцій Z_n є комутативним кільцем з одиницею, яке називається кільцем зведених лишків за модулем n . Через Z_n^* позначаємо мультиплікативну групу елементів, для яких в Z_n є обернені відносно множення.

ТВЕРДЖЕННЯ 2.8. Z_n^ складається з елементів x , взаємно простих з n , і лише з них.*

Доведення. Якщо $\text{НСД}(x, n) = 1$, то за твердженням 2.2 маємо $ux + vn = 1$ для деяких цілих u і v . Звідси $ux = 1 \pmod{n}$ і $x' = u \bmod n$ є оберненим за множенням до x в Z_n .

Навпаки, якщо $xx' = 1$ в Z_n , то добуток x та x' як цілих чисел дає остачу 1 при діленні на n : $xx' = qn + 1$. Отже, кожен спільний дільник чисел x та n ділить також 1, звідки $\text{НСД}(x, n) = 1$. ■

Обернений елемент в кільці лишків

Елемент, обернений до $x \in \mathbb{Z}_n^*$ відносно множення, будемо позначати через $x^{-1} \pmod n$ або просто x^{-1} . Ділення на x в \mathbb{Z}_n означатиме множення на x^{-1} . Елемент, обернений до $x \in \mathbb{Z}_n$ відносно додавання, будемо позначати через $-x$. Зокрема, $-1 = n - 1$ в \mathbb{Z}_n . Як звичайно, в \mathbb{Z}_n можна ввести операцію віднімання: $x - y = x + (-y)$.

Приклад 2.9. Нехай ми хочемо знайти елемент, обернений до 79 в \mathbb{Z}_{211}^* . У прикладі 2.3 була отримана рівність $1 = 3 \cdot 211 + (-8) \cdot 79$. З неї негайно випливає $(-8) \cdot 79 \equiv 1 \pmod{211}$. Отже, $79^{-1} \pmod{211} = (-8) \pmod{211} = 203$.

Вправа. Знайти $8^{-1} \pmod{35}$

Поле

Б.7. Поля. *Поле* називається множина F з двома заданими на ній операціями, $+$ (додавання) та \cdot (множення), яка має такі властивості:

- 1) відносно додавання F утворює абелеву групу з нейтральним елементом 0 ;
- 2) відносно множення $F^* = F \setminus \{0\}$ утворює абелеву групу з нейтральним елементом 1 ;
- 3) множення дистрибутивне за додаванням.

Функція Ейлера

Наслідок 2.10. Для простого модуля p , кільце \mathbb{Z}_p є полем. ■

Через $\phi(n)$ позначаємо порядок групи \mathbb{Z}_n^* . Іншими словами, значення $\phi(n)$ дорівнює кількості натуральних чисел, що не перевищують n і взаємно прості з n . ϕ називається *функцією Ойлера*.

ТЕОРЕМА ОЙЛЕРА (1763). Для взаємно простих цілого x і натурального n справедлива конгруенція $x^{\phi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$.

Доведення. Припустимо $1 \leq x < n$ і розглянемо x як елемент мультиплікативної групи \mathbb{Z}_n^* . За теоремою Лагранжа порядок елемента x є дільником порядку групи, $\phi(n)$ в нашому випадку. Тому $x^{\phi(n)} \equiv 1$ в \mathbb{Z}_n^* , звідси й випливає теорема.

Випадок довільного x зводимо до попереднього, використавши конгруенцію $x^{\phi(n)} \equiv (x \bmod n)^{\phi(n)} \pmod{n}$. ■

Як легко бачити, $\phi(p) = p - 1$ для простого p . Звідси отримуємо такий наслідок теореми Ойлера.

МАЛА ТЕОРЕМА ФЕРМА (1640). Якщо ціле x не ділиться на просте p , то $x^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$. ■

Китайська теорема про остачі

КИТАЙСЬКА ТЕОРЕМА ПРО ОСТАЧІ (I ст. до н.е.). Для будь-якої пари взаємно простих натуральних чисел n_1 і n_2 та для будь-якої пари цілих чисел x_1 і x_2 , можна знайти таке ціле x , де $x \equiv x_1 \pmod{n_1}$ і $x \equiv x_2 \pmod{n_2}$.

Доведення. За твердженням 2.2 для деяких цілих u_1 і u_2 маємо рівність $u_1 n_1 + u_2 n_2 = 1$, з якої випливають співвідношення $u_1 n_1 \equiv 1 \pmod{n_2}$ і $u_2 n_2 \equiv 1 \pmod{n_1}$. Використовуючи останні, легко пересвідчитись, що $x = x_2 u_1 n_1 + x_1 u_2 n_2$ задовільняє потрібні умови. ■

Приклад 2.11. Нехай ми хочемо знайти ціле x , яке при діленні на 211 давало б остачу 100, а при діленні на 79 остачу 10. У прикладі 2.3 була отримана рівність $1 = 3 \cdot 211 + (-8) \cdot 79$. Отже, в якості x можна взяти $10 \cdot 3 \cdot 211 + 100 \cdot (-8) \cdot 79 = -56870$. Зрозуміло, що це число можна замінити його остачею від ділення на $211 \cdot 79 = 16669$. В результаті отримуємо 9806.

Ізоморфізм кілець

Відображення $f: R \rightarrow R'$ називається *гомоморфізмом*, якщо воно зберігає операції додавання та множення. Для кілець з одиницею повинна виконуватись ще одна умова: f має відображати одиницю кільця R в одиницю кільця R' . *Ядром* гомоморфізму $f: R \rightarrow R'$ є множина всіх тих елементів кільця R , які f відображає в нуль кільця R' . Прикладом гомоморфізму кілець є відображення із \mathbb{Z} в \mathbb{Z}_n , яке кожному цілому числу ставить у відповідність його остачу від ділення на натуральне n . Ядро утворюють цілі числа, кратні n . Як і у випадку груп, гомоморфізм $f: R \rightarrow R'$ є ін'єктивним тоді і лише тоді, коли його ядро *тривіальне*, тобто складається тільки із нуля кільця R . Гомоморфізм, який є бієктивним відображенням, називається *ізоморфізмом*. Кільця R і R' *ізоморфні*, якщо існує ізоморфізм з R на R' .

Для кілець R_1 і R_2 через $R_1 \oplus R_2$ позначаємо їх *прямий добуток* — множину пар (x_1, x_2) , де $x_1 \in R_1$ а $x_2 \in R_2$, із покомпонентним додаванням та множенням. Неважко впевнитись, що прямий добуток кілець є кільцем. Простим наслідком означень є

ТВЕРДЖЕННЯ Б.2. *Мультиплікативні групи $(R_1 \oplus R_2)^*$ і $R_1^* \times R_2^*$ ізоморфні.*

Ізоморфізм кілець

ТВЕРДЖЕННЯ 2.12. *Нехай $n = n_1 n_2$, де n_1 і n_2 взаємно прості. Тоді відображення $f : \mathbb{Z}_n \rightarrow \mathbb{Z}_{n_1} \oplus \mathbb{Z}_{n_2}$, задане співвідношенням*

$$f(x) = (x \bmod n_1, x \bmod n_2), \quad (1)$$

є ізоморфізмом кілець.

Доведення. Перевірка того, що f є гомоморфізмом, зводиться до перевірки того, що відображення $f_i(x) = x \bmod n_i$ є гомоморфізмом із \mathbb{Z}_n в \mathbb{Z}_{n_i} для $i = 1, 2$. Останнє справді має місце, оскільки n_i ділить n .

Сюр'єктивність є безпосереднім наслідком Китайської теореми про остачі.

Ін'єктивність випливає із тривіальності ядра — найменшим натуральним числом, яке ділиться націло на кожне із взаємно простих чисел n_1 і n_2 , є добуток $n_1 n_2 = n$. ■

Слід зауважити, що як f , так і обернене відображення f^{-1} обчислюються ефективним чином (див. приклад 2.11).

Попереднє твердження разом із твердженням Б.2 дає

Наслідок 2.13. *Нехай $n = n_1 n_2$, де n_1 і n_2 взаємно прості. Тоді звуження відображення (1) на \mathbb{Z}_n^* є ізоморфізмом із цієї групи на прямий добуток груп $\mathbb{Z}_{n_1}^* \times \mathbb{Z}_{n_2}^*$. ■*

Наслідок 2.14. (Мультиплікативність функції Ойлера) *Для попарно взаємно простих n_1, n_2, \dots, n_l справедлива рівність $\phi(n_1 n_2 \dots n_l) = \phi(n_1) \phi(n_2) \dots \phi(n_l)$.*

Доведення. Випадок $l = 2$ безпосередньо випливає з наслідку 2.13. Загальне твердження доводиться індукцією за l . ■

Формула для функції Ейлера

ФОРМУЛА ДЛЯ ФУНКЦІЇ ОЙЛЕРА. Нехай $n = p_1^{\alpha_1} \cdot p_2^{\alpha_2} \cdot \dots \cdot p_l^{\alpha_l}$ — розклад натурального числа n на прості співмножники. Тоді $\phi(n) = n(1 - 1/p_1) \cdot \dots \cdot (1 - 1/p_l)$.

Доведення. Спочатку розглянемо випадок $l = 1$, тобто $n = p^\alpha$ для деякого простого p . Числами, які не перевищують число p^α і не взаємно прості з ним, є $p, 2p, 3p, \dots, p^\alpha = p^{\alpha-1}p$ — всього $p^{\alpha-1}$ штук. Звідси $\phi(p^\alpha) = p^\alpha - p^{\alpha-1} = p^\alpha(1 - 1/p)$. Для $l > 1$ формула випливає з мультиплікативності функції Ойлера. ■

ТВЕРДЖЕННЯ 2.15. $\phi(n) > n/(6 \ln \ln n)$ для $n > 4$.

Кільце матриць

Матриця розміру $k \times k$ називається *квадратною матрицею порядку k* . Коефіцієнти a_{ii} , $i \leq k$, квадратної матриці (a_{ij}) називаються *діагональними*. Квадратні матриці заданого порядку k відносно операцій додавання та множення утворюють кільце, яке ми позначаємо $M_k(R)$. Це кільце з одиницею, в ролі якої виступає *одинична матриця I_k* , діагональні коефіцієнти якої рівні одиниці кільця R , а всі інші — нулю.

ТВЕРДЖЕННЯ Б.3. Кільця $M_k(M_l(R))$ і $M_{kl}(R)$ ізоморфні.

Це означає, що матриці порядку kl можна розбити на блоки розміру l на l , після чого додавати і множити такі матриці поблоково.

$M_k(R)^*$, мультиплікативна група оборотних матриць, має назву *повної лінійної групи* і позначається також як $GL_k(R)$.

Далі кільце R вважається комутативним.

Визначник $\det A$ квадратної матриці $A = (a_{ij})$ порядку k дорівнює наступному виразу:

$$\det A = \sum_{\sigma} \varepsilon(\sigma) a_{1\sigma(1)} a_{2\sigma(2)} \cdots a_{k\sigma(k)},$$

де сумування проводиться за всіма перестановками σ з S_n , а $\varepsilon(\sigma)$ означає знак перестановки.

ТВЕРДЖЕННЯ Б.4. *Визначник добутку матриць дорівнює добутку із визначників: $\det AB = \det A \det B$.* ■

Формула оберненої матриці

якщо матриця A оборотна зліва або справа,
то $\det A \in R^*$.

(1)

Алгебраїчним доповненням елемента a_{ij} матриці A називається значення $A_{ij} = (-1)^{i+j} M_{ij}$, де M_{ij} — визначник матриці, яка отримується із матриці A після викреслення її i -го рядка та j -го стовпчика. Має місце

ФОРМУЛА ОБЕРНЕНОЇ МАТРИЦІ. Для матриці $A' = (a'_{ij})$ з коефіцієнтами $a'_{ij} = A_{ji}$ виконуються співвідношення $AA' = A'A = (\det A)I_k$. Отже, в матриці A^{-1} , оберненій до A , коефіцієнт з індексами ij дорівнює $A_{ji}(\det A)^{-1}$ (порядок індексів помінявся!).

З формули випливає імплікація, що доповнює (1): якщо $\det A \in R^*$, то матриця A має обернену. Зафіксуємо отриманий зв'язок у наступному твердженні.

ТВЕРДЖЕННЯ Б.5.

- 1) $A \in M_k(R)^*$ тоді і лише тоді, коли $\det A \in R^*$
- 2) Якщо матриця $A \in M_k(R)$ має праву або ліву обернену, то вона оборотна, тобто має матрицю, що в одночасно і правою, і лівою оберненою.

За твердженням Б.4 відображення $\det: M_k(R)^* \rightarrow R^*$, яке співставляє матриці її визначник, є гомоморфізмом мультиплікативних груп. Ядром цього гомоморфізму є підгрупа матриць з визначником 1, яка має назву спеціальної лінійної групи і позначається $SL_k(R)$.

Кільце матриць

ТВЕРДЖЕННЯ 2.16. *Нехай $n = n_1 n_2$, де n_1 і n_2 взаємно прості. Тоді відображення $f_k: M_k(\mathbb{Z}_n) \rightarrow M_k(\mathbb{Z}_{n_1}) \oplus M_k(\mathbb{Z}_{n_2})$, яке співставляє матриці A пару матриць A_1 та A_2 , коефіцієнти яких є лишками відповідних коефіцієнтів матриці A за модулями n_1 та n_2 , є ізоморфізмом кілець.*

Доведення. Очевидно, що f_k переводить одиницю кільця $M_k(\mathbb{Z}_n)$ в одиницю кільця $M_k(\mathbb{Z}_{n_1}) \oplus M_k(\mathbb{Z}_{n_2})$. Нескладно перевірити також, що f_k зберігає операції додавання та множення; ключовим фактом при цьому є те, що n ділиться на n_1 і n_2 . Отже, f_k є гомоморфізмом.

Щоб встановити сюр'єктивність, зауважимо, що f_k діє покомпонентно і на кожній із k^2 компонент це відображення є сюр'єктивним за Китайською теоремою про остачі.

Ін'єктивність випливає із тривіальності ядра. ■

За твердженням Б.2 отримуємо

НАСЛІДОК 2.17. *Звуження відображення f_k на $M_k(\mathbb{Z}_n)^*$ є ізоморфізмом із цієї групи на прямий добуток груп $M_k(\mathbb{Z}_{n_1})^* \times M_k(\mathbb{Z}_{n_2})^*$* ■

НАСЛІДОК 2.18. *Функція ϕ_k мультиплікативна: для попарно взаємно простих n_1, n_2, \dots, n_l справедлива рівність $\phi_k(n_1 n_2 \dots n_l) = \phi_k(n_1) \phi_k(n_2) \dots \phi_k(n_l)$.*

Доведення. Випадок $l = 2$ безпосередньо випливає з наслідку 2.17. Загальне твердження доводиться індукцією за l . ■

Кільце матриць

ТЕОРЕМА 2.19. Нехай $n = p_1^{\alpha_1} \dots p_k^{\alpha_k}$ — розклад натурального числа n на прості співмножники. Тоді $\phi_k(n) = n^{k^2} \prod_{i=1}^k (1 - 1/p_i^i)$.

ДОВЕДЕННЯ.

Випадок 1: $n = p$ — просте.

Для $\phi_k(p)$, кількості оборотних матриць порядку k над \mathbb{Z}_p , нам належить показати, що

$$\phi_k(p) = p^{k^2} \prod_{i=1}^k (1 - 1/p^i) = \prod_{i=1}^k (p^k - p^{i-1}). \quad (1)$$

Будемо опиратись на той факт, що \mathbb{Z}_p є полем, а відтак оборотність матриці A із $M_k(\mathbb{Z}_p)$ рівносильна її невідродженості. Через X_1, X_2, \dots, X_k позначимо стовпчики матриці A . Питання, скількома способами можна вибрати матрицю в $M_k(\mathbb{Z}_p)^*$, еквівалентне такому — скількома способами можна вибрати послідовність k лінійно незалежних векторів X_1, X_2, \dots, X_k в \mathbb{Z}_p^k ?

Вектор X_1 можна вибрати довільним за винятком нульового, тобто $p^k - 1$ способом. Далі, для $1 < i \leq k$ лінійна оболонка векторів X_1, \dots, X_{i-1} є $(i-1)$ -вимірним векторним підпростором простору \mathbb{Z}_p^k , і X_i може бути довільним вектором поза цим підпростором. $(i-1)$ -вимірний підпростір містить p^{i-1} елементів, тому для вибору X_i є $p^k - p^{i-1}$ можливість. Звідси випливає (1).